

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ
(Нови Сад)

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду разматра се позиционирање зависних реченица у светлу синтаксичке стратегије организовања сложене реченице у старосрпском језику од краја XII до средине XV века, када је овај језички идиом био везан за реторичку сферу јавног језичког комуницирања, која се испољавала кроз пословноправну писменост. Локализација зависне реченице у препозицији, постпозицији или интрапозицији у односу на управну реченицу била је у начелу условљена генезом, семантиком, синтаксичком типологијом и комуникативним (дискурсивним) значајем једне зависне реченичне структуре. Укрштањем, с једне стране, позиционих и, с друге стране, синтаксичко-семантичких параметара омогућава сагледавање правца развоја, али и степена развијености сложених реченичних структура.

Кључне речи: локализација, препонованост, постпонованост, интрапонованост, иконичност, зависна реченица, историјска синтакса, старосрпски језик.

§ 1. Реченица као линеарна структура. Ако се оставе по страни различити теоријско-методолошки приступи, те могући нивои посматрања, оно што би вероватно остало као најмање дискутабилна одредница у једном, готово утопијском покушају комплексног дефинисања реченице била би бар тврдња да се ради о линеарној структури, која има свој почетак, ток и крај (уп., на пример, Luraghi 1990: 78–79; Dirven и Verspoor 1998: 86–91). Та би се констатација,

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

за потребе овог рада, могла аргументовати чињеницом да је реченица – без обзира на то да ли се она посматрала из прагматичке перспективе као комуникативни сегмент дискурса или пак из граматичке перспективе као низ субреченичних синтаксичких елемената – продукт људског ума који је свој концепт овог феномена мање-више јасно изразио одговарајућом визуелном интерпретацијом још пре пет и по меленијума. Наиме, независно од тога да ли се радило о пиктографском, идеографском, клинастом, логографском или фонолошком систему писања, без обзира на то да ли се писало хоризонтално (с лева на десно, с десна на лево, односно бустрофедонски у оба смера) или вертикално (од горе према доле, односно обрнуто) човек је свој говор, па у том смислу и реченицу, универзално представљао као линеаризовану структуру чији се сегменти сукцесивно нижу утврђеним смером од почетка ка крају.

Реченицу – била она дискурсна целина или пак сегмент дискурса – митско мишљење сагледавало је, дакле, као слику пута, тока, односно правца чији се саставни сегменти локализују један према другом у низу као репоновани, постпоновани или интрапоновани. Зависна реченица као субординирана реченична структура са одговарајућом синтаксичком функцијом (субјекатском, објекатском, предикативном, детерминативном) не може у том смислу, разуме се, бити изузетак. Она се може наћи испред, иза или – што је најнеобичајније – унутар управне реченице као својеврсног линеарног оријентира. Будући да се ради о линијском концепту локализације (класична просторна тродимензионалност, која подразумева шест оријентационих тачака, овде је искључена), устројство реченичног комплекса, у том смислу, неодолјиво подсећа на организацију временске локализације као редуковане слике простора. Временска локализација може бити инклузивна или ексклузивна, при чему се ексклузивност испољава као антериорност и постериорност (са свим ретко као интериорност),¹ чиме се и исцрпљују могућности једног линеарног концепта (уп. Piper 2001: 124–125; Павловић 2008: 138). Зависна реченица може се, додуше, наћи лево или десно од управне реченице, али у једном линеаризованом низу то опет не значи ништа друго до репонованост, односно постпонованост у односу на управну предикацију.

¹ Уп., на пример, инклузивно *Видећемо се на Божић* и интериорно *Видећемо се између Божића и Нове године*.

Будући да би низање реченичних сегмената у линеарном ланцу морало бити детерминисано одговарајућим психолошким постулатима, ишчитавање распореда реченичних сегмената могло би у начелу пружити, с једне стране, увид у синтаксичко-семантичку структуру реченице у конкретном периоду њеног развоја и, с друге стране, макар обресе когнитивних механизма који су на овај или онај начин инволвиран у устројство те језичке јединице. Овом приликом разматра се позиционирање, односно локализовање зависних реченица у односу на управну реченицу у оквиру старосрпског реченичног комплекса неговоног у пословноправној писмености од XII до XV века као најрепрезентативнијем узорку старосрпског језика.²

§ 2. Допунска реченица. Старосрпска допунска реченица увек је постпонована у односу на управну реченицу, односно њену предикацију без обзира на то да ли се радило о асертивном, волунтативном или дубитативном семантичком типу (уп. Běličová и Sedláček 1990: 65), те независно од тога којим је везником субординирана реченична структура била уведена:

(асертивне допунске реченице) и то добрѣ| вѣнте да сьмь приходилъ прѣ|дѣ вашь градѣ (жупан Санко до 1369, № 160.12), вѣ добрѣ знате како давате · црѣквѣ еросалм|с|кон на годнице · по пѣ|т| сьтѣ перьперь (Лаз. 1388, № 205.2), да знате власте|л| ере како кѣпн и дрѣжа мнѣчѣ растн|к| моє црѣне (Мркша Жарковић 1398, № 210.2), а сьдн ето чѣкмо кѣр г|с|пткѣ вѣ сь братѣ|м| кѣте ѣ расчѣмѣрн (Дубр. 1402, № 325.5), смѣрно захвалюкмо вашон любѣвѣ и захвалнсмо · што га сте дослен ѣ себе почтено прѣ|дрѣжалн (епископ босански 1404, № 335.6), чѣхъ гдн псоваше юран раднѣ (Дубр. 1442, № 628.21);

² Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и писама одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критеријуму. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Балиш*. Балшићи, *Бранк*. Бранковићи, *Драї*. Драгаши, *Дубр*. Дубровник, *Кос*. Косаче, *Кошр*. Котроманићи, *Лаз*. Лазаревићи, *Нем*. Немањићи, *Павл*. Павловићи, *Санк*. Санковићи) или адресанта, (2) година настанка акта, (3) број акта, према регистру у књизи С. Павловића (2009: 341–388) *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, те (4) ознака реда у којем пример почиње и то, сем ретких изузетака, према фотографском снимку акта. Број примера овде је рационално сведен на меру која омогућује илустрацију теоријских разматрања, при чему детаљан увид у грађу пружа управо поменути студија (Павловић 2009).

(волунтативне допунске реченице) моле краљевство дн и просе да тѣзи ѣ томъ мѣстѣ ... не постави краљевство дн сланице (Котр. 1382, № 190.11), молимо те ... како да наше тръгѡ|в|це цѣрнници не ѣслаѣю (Дубр. 1395, № 234.19);

(дубитативне допунске реченице) да ѣкажоу коудѣ је мега ко|с|рнике|м| . коудѣ лї хилан'дар|с|ко (Нем. 1327, № 69.7), да нз'нандоу|т| по свѣдоу'бѣ чна је плѣшь (Хтетовски практик око 1346, № 94.73), хотѣ вѣсаконмъ пѣтемъ и начинно|м| нзѣнакн је лн тон истинна (Дубр. 1401, № 307.10).

Гледано из функционално-синтаксичке перспективе, ради се о очекиваној позицији будући да допунска реченица у старосрпском језику по правилу иступа као објекатски аргумент, односно комплемент надређене предикације, који се адекватно томе и позиционира иза свог управног члана. Овакво локализовање допунске реченице може се схватити и као пресликавање реда елементарних синтаксичких јединица из прости реченице на реченични комплекс, будући да је старосрпској простој реченици, као и словенској реченици уопште, својствено постпоновање објекатског аргумента предикату, тј. SVO-модел (*субјекат* – *ипредикат* – *објекат*) распоређивања реченичних конституената.³

³ Читав би се проблем могао посматрати у контексту развоја категорије транзитивности у словенским језицима, односно у вези с кретањем језика од модела активне типологије, у којем је фокус пажње на односу међу активним и инактивним актантама реченице, према моделу оријентисаном на субјекатско-објекатске релације (Грамакрелидзе и Иванов 1984: 312; уп. и Крыско 1997: 19–28; Грковић-Мејдор 2007: 77–97). Наиме, за праиндоевропску реченицу као елементарни израз језика активне типологије био је својствен низ *A(актив)* – *In(инактив)* – *V(илајол)*, што би се у савременим језицима с развијеном транзитивношћу преводило инверзивно схваћеним низом (S)OV (*субјекат* – *објекат* – *ипредикат*) – уп., на пример, однос ведског *ṛiám sapāmi* и руског превода *правду я удерживаю* (Грамакрелидзе и Иванов 1984: 321). У суштини ради се о развоју реченичне структуре од (S)OV-модела, који је још В. Леман (1974: 30–44) – уочивши га у ведском и хетитском – препознао као праиндоевропски, до (S)VO-модела чије се поступно стабилизовање на индоевропском језичком простору може пратити још од времена класичног грчког и латинског језика (Lehman 1974: 238). У словенским језицима на стари ред реченичних конституената упућивале би, на пример, прасловенске сложенице типа **čarodějъ*, **čelopekъ*, **čestovoјъ*, **dervoděla*, *dervosěkъ* (ЭССЯ, 4). Нови поредак елементарних реченичних конституената дефинисан моделом (S)VO својствен старосрпском, као и савременим словенским језицима, стабилизује се поступно још од времена словенског језичког заједништва, о чему сведоче, на пример, стари словенски антропоними типа **Budimirъ*, **Budislavъ*, **Budivoјъ* (ЭССЯ, 3), **Voldimirъ* (ЭССЯ, 4: 174) и сл.

Уколико се допунска реченица посматра као реченички исказани објекат, што она у старосрпском језику по правилу и јесте, њено постопоновање у односу на управу предикацију може бити и последица иконичног транспоновања мање или више перцептивно докучивих релација на структурирање овог типа реченичног комплекса. Познато је, наиме, да се објекатска функција акузатива као типичне форме директног објекта у словенским језицима, па у вези с тим и у старосрпском развија из најшире схваћеног адвербијалног значења овог падежа (уп. Крыско 1997: 28–46; Грковић-Мејџор 2007: 78–80), што би у суштини могло значити из његове протолокационе (и то првенствено протоадлативне, те евентуално протоперлативне) семантике (уп. Красухин 2005: 85–89; Павловић 2008: 283–285). Концептуализација објекта, те у вези с тим и објекатске ситуације, као циља ради кога субјекат предузима одговарајућу акцију, па је у вези с тим према том циљу и усмерава, те је на њему ефективно и локализује,⁴ сасвим је очигледна у примерима формалног подударња глаголског комплемента и одговарајућег адлативног просторног детерминатора, што у старосрпском језику није реткост.⁵ Ово формално-синтаксичко преклапање може бити третирано, с једне стране, као знак поступне стабилизације транзитивности на бази протолокационе адлативности и, с друге стране, као сигнал протоадлативног карактера објекатског аргумента, што проистиче једно из другог. Ако је објекат примарно третиран као циљ управне радње, а велика је вероватноћа да јесте, језичка ознака тог циља (у овом случају допунска реченица) распоређује се – по принципу очигледности – иза ознаке објекатски усмерене акције (у овом случају управне предикације).

⁴ То се свесно или несвесно неретко и истиче при дефинисању објекта као (од предиката) зависне компоненте “на каторую направлен или которой так или иначе касается предикативный признак“ (Бондарко 1992: 41).

⁵ Илустративно је, чини се, у том смислу упоредити старосрпске реченичне структуре *гѣда оу цоре* (Нем. 1306, № 53.18), *нѣ глѣд|ає к богѣ нн к правдн* (Кос. 1451, № 656.6), *из далека на њ ѿгедати* (XVII век, Змајевић, 258), у којима се уз глагол перцепције реализују типичне адлативне падежне конструкције (кь + *dat*, оу + *acc*, на + *acc*) као идентификатори глаголског комплемента, са сложеним реченицама у којима се уз исти глагол реализује допунска клауза *гѣдантѣ, кь|д| ко|н| онь оувѣдоу|т| оу трою* (XV век, Ringheim 267^r), *ѿгедати ѿе образе у ѿо ѿрво бријеме ѿје ѿшамаше* (XVI век, Držić 305), *Гледам али је ѿуска, али шѿо груѿо* (XVI век, Držić 323). Усмереност глагола *ѿгедати* недвосмислено је подвучена, на пример, Држићевом конструкцијом *Имамо неке оце који нас ѿазе куд ѿгедамо* (327).

§ 3. Односна реченица. Позиционирање старосрпске односне реченице изразито је хетерогено будући да је условљено статусом антецедента, пореклом релативизатора, те функцијом ове клаузе у реченичном комплексу.

3.1. *Препонована слободна односна реченица.* Слободна односна реченица, тј. односна реченица с нултим антецедентом препонована је у чак три четвртине случајева, од чега се у скоро свакој другој потврди јавља релативизатор *кѣ*, у свакој десетој релативизатор *кон*, (односно иже везан за српскословенске сегменте текста), док је релативизатор *ѡ* регистрован у приближно 40% потврда. Овако позиционирана односна реченица према управној предикацији може иступати као субјекат или као објекат, и то с мање-више уједначеном фреквенцијом:

(препонована слободна односна реченица у субјекатској функцији) *ѡ* *кѣ* *ѡ* *оноу* *страаноу* *дѣла* *този* *жоупьско* (Нем. 1234–1243, № 16.13), *кто* *оуловн* *оу* *тому* *ловнцн* *рнбе* *нан* *звѣре* *да* *дакѣ* *црѣн* *четврьто* (Нем. 1300, № 45.308), *иже* *погоубѣнѣ* *дшбѣ* *свою* *мене* *ради* *и* *сѣ|г|елниа* *можего* *спѣсѣть* *ю* (Нем. 1317–1318, № 57.3), *а* *кон* *соу* *бес* *конен* *да* *ѡроутѣ* *днѣ* *исенине* . *и* *днѣ* *пролѣтнне* (Нем. после 1355, № 131.133);

(препонована слободна односна реченица у објекатској функцији) *ѡ* *можете* *чинити* *чинитѣ* (Нем. 1238–1240, № 11.11), *кога* *покрадѣ* *ѣ* *селѣ* *да* *идѣ* *околниа* *плаакн* (Лаз. 1405, № 370.23), *кон* *се* *соу* *ѡбратнн* *въ* *кѣрѣ* *латиньскѣ* . *и* *да* *идѣ* *дадѣ* *заповѣдѣ* *дхѡвнѣ* (Душанов законик 1425–1450, № 121Б.209v).

Могућност везивања поменутих релативизатора за једну или другу функцију изразито је, међутим, неуједначена. Њихова би се учесталост у препонованој, слободној односној реченица са субјекатском функцијом могла свести на нумерички однос 7 : 2 : 1, и то тако да наспрам приближно седам реченица уведених релативизатором *кѣ*, стоје скоро две с релативизатором *кон* (односно српскословенски обележеним иже), те једна с релативизатором *ѡ*. Уколико се пак радило о препонованој, слободној односној реченици с објекатском функцијом, фреквенција поменутих релативизатора значајно се мења, тако да би се њихов однос нумерички могао представити као релација 19 : 8 : 1, где се наспрам приближно деветнаест примера с релативизатором *ѡ*, јавља око осам примера с релативизатором *кѣ*, те један с релативизатором *кон*. Оваква неуједначе-

ност, без обзира на то колико она била релативна,⁶ показује значај инхерентне лексичке семантике конкретне заменице у својству релативизатора. Семантичка опозиција [живо +] ~ [живо –], на основу које су сучељене именске заменице *кѣ* и *џо*, има одговарајуће реперкусије у синтакси односне реченице тиме што одуговљено *кѣ* преферира позицију релативизатора у субјекатским реченицама, а неодуговљено *џо* у објекатским.⁷

Субјекатско-објекатска, односно „активно-инактивна“ спецификованост ових релативизатора још више долази до изражаја ако се има у виду чињеница да релативизатор *џо* – и када се јави у препонованим односним реченицама са субјекатском функцијом – по правилу уводи хипотактичку структуру која иступа као пацијенс према управној предикацији: *џо се зчинило прѣе или послѣ да се при* (Бан Нинослав 1235 или касније, № 10.14), *џо кѣ|с| приложи|л| да кѣ|с| неѡѣ-мљѣо* (Нем. 1336, № 81.28). Аналогно томе, и релативизатор *кѣ* – када се јави у препонованим односним реченицама с објекатском функцијом – по правилу уводи субординирану реченичну структуру којом се идентификује индиректни објекат, тј. адресат, односно аргумент с редукованом (али не с нултом) активношћу: *кога ви · ѡнѣ досла · да томѣзи даѣте* (Лаз. 1388, № 205.6).

Оно што се из оваквих закључака намеће као проблем јесте висока фреквенција односних реченица с објекатском функцијом у препозицији. Наиме, нешто више од половине препонованих, слободних односних реченица има објекатску функцију, при чему је више од две трећине уведено релативизатором *џо* с инхерентним

⁶ Фонолошким упрошћавањима (асимилацијом и контраховањем типа **ko-je-ga > koega > kooga > kōga*) и(ли) аналошким уједначавањима коси падежи придевске заменице *кѣ* у сингуларској парадигми (мушког, односно средњег рода) могли су се граfiјски поклопити с одговарајућим облицима именске заменице *кѣ*. Старосрпски облици типа *kōia* (< **kojegō*) и *koīa* (< **kogo*) предствљају се граfiјским низом *кога*, што онемогућава прецизну идентификацију релативизатора, те самим тим и статистику донекле релативизује. Односи између ова два релативизатора морају се, практично, сагледавати посредно преко односа диференцијалних номинативних форми у својству релативизатора у слободним, препонованим односним реченицама.

⁷ Употреба придевске заменице *кѣ* (< **kъjъ*), односно српскословенски обележеног анафорског *нѣ* (< **jъžē*) у препонованим, слободним односним реченицама је симболична, што је последица њиховог придевског карактера, те преферирања атрибутске функције.

семантичким обележјем [живо –]. У вези с позиционирањем допунских реченица (§ 2) речено је да аргумент с објекатском функцијом преферира постпозицију још од времена прасловенског језичког заједништва, што може бити, с једне стране, одраз поступне стабилизације синтаксичке стратегије по којој објекат (без обзира на то како је формализован) као зависни синтаксички члан следи управној радњи, али, с друге стране, и израз иконичног транспонованња стварности у којој циљ (па и објекат као циљ) следи циљно усмереној активности. Често препонованње објекта исказаног односном реченицом с релативизатором *џо* предстаљало би, у том смислу, вероватно одјек прастарих синтаксичких релација, и то (1) јукстапониране везе између препонованог питања и реакције на то питање као претходнице реченичног комплекса са субординираном реченицом,⁸ те (2) старог (S)OV-модела распоређивања елементарних реченичних конституената, односно низа *A(акџив) – In(инакџив) – V(лајол)* својственог језицима активне типологије, какав је био и индоевропски (уп. Lehmann 1974: 30–44; Гамкрелидзе и Иванов 1984: 312).⁹ Развојне тенденције ишле би у правцу померања слободних односних реченица у објекатској функцији од препозиције ка постпозицији, што је у старосрпском сасвим евидентно с обзиром на следеће чињенице: (1) односне реченице уведене релативизатором *џо* као примарним маркером „инакџива“ постпоноване су два пута чешће од односних реченица с релативизатором *кџо* као примарним маркером „акџива“, (2) до средине XIV века тек свака пета односна реченица с релативизатором *џо* је постпонована, да би у наредном столећу (од средине XIV до средине XV века) однос између препонованих и постпонованих реченица овог типа био готово 1 : 1.

3.2. *Посџионована слободна односна реченица*. Тек свака четврта слободна односна реченица је постпонована, при чему је фреквенцијски однос међу регистрованим релативизаторима могуће

⁸ Како је уочено још у другој половини XIX века, односне реченице уведене примарно упитним заменицама представљале су првобитно самостална питања која се временом, губећи упитну интонацију, везују за наредну реченицу чији је садржај произилазио из претпостављеног афирмативног одговора (Bauer 1960: 191; Бујклиев 1977: 109; Kurzová 1981: 24–26).

⁹ Реченични комплекси типа *џо дожете чинити чините* (Нем. 1238–1240, № 11.11) били би, у погледу позиционирања елементарних синтаксичких чланова, еквиваленти прасловенских сложеница **čarodějb*, **čelopekb*, **čestovojb*, **dervoděla*, *dervosěkb* (ЭССЯ, 4) и сл., ако не хронолошки, оно бар типолошки.

представити нумеричком релацијом 6 : 3 : 1, што практично значи да се наспрам приближно шест реченица с релативизатором *џо*, јављају три реченице с релативизатором *кџо*, те једна с релативизатором *кон* (односно српскословенски маркираним *нџе*). Овако позиционирана слободна односна реченица има објекатску функцију у четири петине случајева, док је субјекатска функција потврђена тек у сваком петом примеру:

(постпонована слободна односна реченица у објекатској функцији)
 подаде ми . џо ми сѣ нѣ властелѣ ѡбетовалн (Нем. 1252, № 21.13), а
 нгоумнѣ да с нимѣ посла кога нгоумнѣ хокиє (Нем. око 1348, №
 103.161), и ето послаю конѣ сѣ дльжнн (Дубр. 1402, № 325.13);

(постпонована слободна односна реченица у субјекатској функцији)
 да нѣмѣ плати цр|с|в ми снѣ дннаре за . Г · годица · да нѣмѣ да кто бѣде
 црнникѣ ѣ стѣмѣ сръги (Нем. 1349, № 108.14), да к|с| тврѣдо н
 неразорнмо . џо к|с| записалѣ г|д|нѣ црѣ домѣ прѣстѣнѣ бѣѣ хнлан'дар'скннѣ
 (патријарх Сава 1360–1361, № 144.17).

Доминантност објекатског статуса постпоноване односне реченице с нултим антецедентом у складу је са синтаксичком стратегијом позиционирања објекта – као зависног реченичног конституента – иза управне предикације. Синтаксички потенцијал регистрованих релативизатора дефинисан је, при том, мање-више њиховом инхерентном лексичком семантиком. Наиме, у постпонованим, слободним односним реченицама с објекатском функцијом преовлађује релативизатор *џо* с инхерентним семантичким обележјем [живо –], тако да се наспрам седам реченица уведених овом именском заменицом, јављају приближно две с релативизатором *кџо*, те једна с релативизатором *кон* (односно српскословенски маркираним *нџе*). С друге стране, у постпонованим, слободним односним реченицама са субјекатском функцијом доминира релативизатор *кџо* с инхерентним семантичким обележјем [живо +], па се однос између именског *кџо* и *џо* своди на пропорцију 7 : 2, али сада у корист релативизатора *кџо* као маркера одуховљености.¹⁰

3.3. *Односне реченице с формалним антицедентом* стоје на прелазу између слободних односних реченица и односних реченица с именичким антецедентом. Формални антецедент – представљен

¹⁰ Придевски релативизатори *кон*, односно *нџе* у овом контексту нису конкурентни.

придевским или именичким заменицама – упућује на односну реченицу те својим морфолошким обликом идентификује синтаксичку функцију синтагме коју чини с том реченицом.¹¹ Док формални антецедент катафорски упућује на релативизатор, релативизатор према њему иступа анафорски, те је стога овај тип односних реченица – независно од типа релативизатора – увек постпонован према свом управном члану, тј. формалном антецеденту: и хошѣ да въсѣ се що зде писано ѣ кекн да бѣде твѣрьдо (бан Нинослав 1240, № 13.24), клѣх нн|м| се ѣ стѣн вѣн ... на моке|х| стѣо власна н ннн|х| кон почнваю ѣ нн|х| црѣкви (Балш. 1373, № 167.3), да кѣсть вѣдомо вѣомь н светнѣмь мнханломь архангеломь н вснмн кон сѣ г|д|нѣ бѣѣ ѣгоднн (Санк. 1391, № 218.1), да не прнстанемо ннкомоѣре тко бн мн хотѣль зло ѣчинннн (Црн. пре 1396, № 240.6), н всакѣ тко насѣ саѣша да нѣх сабаѣда н собарѣе вода всакоѣ злобе (Павл. 1421, № 535.9), да мн речени господннѣ краль томашѣ нмамо ѣзнмлати ѣ тнѣ стацѣннѣх тон що намѣ бѣде потрѣбено (Котр. 1449, № 650.15), да бѣдемо єдннн сѣпротнвѣ херцегѣ стнпанѣ вѣкннѣх н ~номѣ свакомоѣ тко бн бнво неговѣ (Иваниш Влатковић 1452, № 659.10).

3.4. *Односна реченица с именичким антицедентом* доминантно је постпонована према свом управном члану. Фреквенцијски однос постпонованих и препонованих реченица овог типа може се свести на пропорцију 7 : 3, при чему она варира у зависности од врсте релативизатора:

(препонована адноминално детерминативна односна реченица) н кто лѣзе оу тѣзи забѣль . ннн сръбннѣ ннн вла|х| ннн бѣгарннѣ да платн р̄ п̄е|р|п̄е|р| (Нем. 1300, № 45.329), ѣ кошон є вѣрѣ внль . с нннн нашѣ стрнцѣ г|д|нѣ банѣ стѣпанѣ онензн вѣре потвѣрднсмо (Котр. 1367, № 155.3), що сѣ нмаан зако|н|є . ѣ прѣве г|с|п|д|є сръп|с|кѣ . н црѣ стѣфана . тѣзн законѣ да нмаю ѣ г|с|птв мн (Лаз. 1387, № 195.8);

¹¹ Будући да се у литератури обично не прави разлика између формалног антецедента и кореферента, С. Кордић подвлачи да „док је формални антецедент дио синтагме (антецедент + релативна реченица) и најављује да ће одредба унутар синтагме тек услиједити ... корелатив више није дио синтагме, него анфорички упућује на њу“. Различитост ових двеју категорија најпотпуније потврђује феномен апсолутног релативизатора – индеклинабилно *што* „не може увести релативну реченицу уколико се испред ње не налази формални антецедент“ кога кореферент не може надокнадити: *Онај што сам га поздравио улази на испит*; *што сам га поздравио улази на испит; *што сам га поздравио тај улази на испит (1995: 201–202).

(постпонована адноминално детерминативна односна реченица) и мрѣсть кон ꙗ на быстрици да ксть црѣьны (Нем. 1234–1243, № 16.24), влахъ кѣто кобиле пасе да не оузиди бѣлѣга ѿ кобилъ . нь да се храни мѣсечинномъ (Нем. 1330–1331, № 72.317), а сребро цю є было приложило госпо|д|ство мн стѣлоу выше реченномоу монастыроу · да ѿпеть стон на нме госпо|д|ства мн (Бранк. 1429–1439, № 616.43).

Адноминално детерминативне односне реченице уведене релативизаторима кон и цю преферирају постпонованост према антецеденту, док су оне уведене релативизатором кѣто и у примерима с експлицираним именичким антецедентом доминантно препоноване.¹² Примарно именичке заменице цю и кѣто, којима је уведено нешто више од трећине адноминално детерминативних односних реченица,¹³ иступају као антиподи – фреквенцијски однос између постпонованих и препонованих реченичних структура с релативизатором цю (уз експлицирани именички антецедент) сводљив је на пропорцију 2 : 1 у корист постпозиције, док се тај однос код реченица с релативизатором кѣто може изразити пропорцијом 1 : 2 у корист препозиције.¹⁴

¹² Изношење фреквенцијског односа између релативизатора **k*- и **ĭ*-типа не чини се методолошки сврсисходним будући да развијене аренге старосрпских даровница изразито подижу учесталост релативизатора **ĭ*-типа. У вези с тим статистичко сучељавање ова два синтаксичка средства значило би практично поређење два језичка идиома, чиме се добијају сасвим некорисни подаци. Независно од дискурсног сегмента у којем се јавља, релативизатор *нѣ*, *ѡѣ*, *ѡѣ* преферира постпозицију према детерминисаном именичком члану, тако да се фреквенцијски однос између препонованих и постпонованих адноминално детерминативних реченица уведених анафорским *нѣ* своди на пропорцију 1 : 3.

¹³ Фреквенцијски однос био би приближно 4 : 3 у корист реченица с релативизатором цю, при чему разлика настаје као последица ширења тзв. апсолутног, инконгруентног и индеклинабилног, релативног цю. Феномен апсолутног релативизатора као општеиндоевропска појава (Gallis 1956: 6–8; Грицкат 1975: 68; Kurzová 1981: 79–91) представља израз развојних тенденција у синтакси индоевропских језика у којима реченичне структуре, па и односна реченица као једна од њих показују све чвршћу формализованост. Контактним постпоновањем односне реченице – а у старосрпској пословноправној писмености она је најфреквентнија – значај конгруенцијске природе релативизатора опада, те се у овој функцији може појавити инконгруентна форма какав је апсолутни релативизатор који, губећи поступно статус реченичног члана (постајући индеклинабилан), функционише везнички (Дмитриев 1972: 291).

¹⁴ Већина овако уведених препонованих, адноминално детерминативних односних реченица структурно је, међутим, ближа оним супстантивног него оним

Фреквенцијски однос између постпонованих и препонованих атрибутских реченица с релативизатором *кон*, потврђеним у скоро две трећине реченица овог типа, може се представити пропорцијом 4 : 1 у корист постпозиције.

Из презентованих статистичких података сасвим је јасно да старосрпска адноминално детерминативна односна реченица доминантно испољава модерну синтаксичку структуру, својствену већини савремених индоевропских језика (S)VO-типа.¹⁵ На основу више различитих структурних типова могао би се, међутим, реконструисати евентуални развојни пут ове хипотактичке структуре. Одвајање јукстапонираних препонованих питања уведених именичким заменицама *кџо*, односно *џо* од препонованих јукстапонираних структура уведених придевском заменицом *кон* могло је у начелу означити синтаксичко диференцирање опште неодређености (*кџо*, *џо*) и непознате одређености *кон* (**кџџџ* ← упитно *кџ* + анафорско *џџ*), те сигнализovati стабилизацију два основна типа релативних реченичних структура.¹⁶ Експликација антецедента унутар препоноване односне реченице и(ли) унутар постпоноване управне реченице недвосмислено открива конституисање адноминално детерминативне, тј. атрибутске односне реченице: *оу кон нџџ кџ работџ џоставнџ тоу да работџу* (Нем. 1313–1318, № 56.50б), *џ коџн џ вџрџ вџнџ · с нџнџ нашџ стрџцџ г|д|нџ банџ стџпанџ џненџнџ вџре потвџрдџнџо* (Котр. 1367, № 155.3). Постпоновање односне реченице с поновљеним антецедентом из главне реченице представљало би први корак у процесу стабилизације реченичног распореда својственог модерним језицима, у којима односна реченица следи управној реченици непосредно се

адјективног типа, будући да је именички антецедент врло често неинтегрисан и интерпониран између односне и управне реченице: *џ кџо снџ приџџнџ · нџн џ самџ · нџн џн снџ · нџн џн џнџкџ · нџн џн кџметн · нџн ннџ кџо годџ џн · да бџ га сепџнџ* (Нем. 1240, № 13.26).

¹⁵ Х. Курзова (1981: 17) издваја следећих пет параметара идеалног модела односне реченице: „1. das explizite Vorkommen des Bezugsnomens (Antezedens) im Hauptsatz; 2. die Nachstellung des Relativsatzes; 3. die Kontaktstellung des Antezedens und des Relativpronomens; 4. das Antezedens und das Relativpronomen weisen eine ihrer syntaktischen Position im betreffenden Satz entsprechende Form auf; 5. der Relativsatz ist ein verbaler Satz mit Verbum finitum (die Kopula eingeschlossen).“

¹⁶ Уп. однос старосрпске односне реченице *кџо снџ прџскџнџ да џ клџџ* (бан Нинџслав 1235. или касније, № 10.21) а *кон тн гредџ · на трџгџ крџлевџтва џн нџџнџнџ да нџ пџџнџ* (Нем. 1282–1285, № 40.7), са савременим српским питањима *Ко је гошао?* (*Неко*), *Који је гошао?* (*Неко од њих већ џоменуџнџх*).

наслањајући на антецедент: да љз'на како намь пр|ѣ|да смилъ вашь чел-
ни|к| ... едань пѣхарѣць златъ и єднѣ ладницѣ златѣ · кон пѣхарѣць и ладница
тежи деветъ лнтъ|р| и три љнгнѣ (Дубр. 1396, № 242.5). Одсуство поно-
вљеног антецедента у постпонованој односној реченици предста-
вља типичну форму савремене релативне хопотактичке структуре
да н|х| блю|д|ѣ и подлагаць ни|х| и ни|х| вл|д|д|ннѣ и ни|х| тръгов'це кон хо|д|е
по момь владанню (Балш. 1373, № 167.6).

Кретање односне реченице од препозиције ка контактної пост-
позицији у начелу има формалносинтаксичке разлоге. Адноминална
одредбена структура (без обзира на то да ли се радило о (ин)конгру-
ентном атрибуту, апозицији или реченици чији релативизатор иступа
као конгруентна спона) стоји уз детерминисану именицу у главној
реченици јер је тако, напросто, најлакше остварити конгруентно
слагање у говорном ланцу. Уколико односна реченица претходи ан-
тецеденту, релативизатор је реченичним конституентима односне
реченице дистанциран од детерминисане именице из главне речени-
це.¹⁷ То се превазилазило инкорпорирањем антецедента у односну
реченицу, што је једна од развојних фаза овог типа хипотактичке
структуре.¹⁸

¹⁷ Условљеност позиције хипотактичке структуре местом хипотактичког
маркера (релативизатора, односно субординатора) повезана је са (S)VO-моделом
распоређивања елементарних реченичних конституената, што Х. Дисел (2001:
446) уочава у вези с дистрибуцијом адвербијалних реченица: “in languages in
which adverbial clauses include a final subordinator, as in most OV languages, adver-
bial clauses tend to precede the main clause/predicate, whereas in languages in which
adverbial clauses are marked by initial subordinators, adverbial clauses commonly oc-
cur in both initial and final position as in all VO languages”.

¹⁸ Развој односних реченица у индоевропским језицима крупан је научни
проблем, те би покушај његовог сагледавања на бази једне релативно младе пи-
смености био у научном смислу крајње наиван. Овде је само сумарно сагледана
могућа перспектива кретања овог реченичног типа у старосрпском језику без
претензија да се уђе у развојну логику тог феномена, о коме, уосталом, ни рено-
мирани индоевропеисти немају усаглашен став. Тако на пример, Ј. Корш и Ј. Ва-
кернагел у тумачењу овог проблема иду од апозитивне конструкције, третирају-
ћи стабилизацију односних реченица као сегмент универзалне тенденције осло-
жавања простих реченичних структура, што је у начелу и полазиште К. Г. Кра-
сухина (2005: 169–200). С друге стране, В. Леман (1974) развој односних рече-
ница посматра у контексту типолошки условљених кретања од (S)OV ка (S)VO-мо-
делу распоређивања реченичних конституената, подвлачећи: “The central problems
relating to the relative-clause construction in PIE have to do with a shift an OV to a VO

§ 4. Адвербијалне реченице. Позиционирање старосрпских адвербијалних реченица – упркос њиховој идентичној, прилошкој синтаксичкој функцији – изразито је хетерогено, што је последица пре свега различите семантичке спецификованости овог типа хипотактичких структура.

4.1. *Просјорна реченица* се у старосрпској писмености јавља сасвим ретко, што онемогућава извођење аргументоване научне интерпретације њене позиције према управној предикацији. У начелу, овај тип зависне реченице позиционо је немаркиран, мада је постпонованост нешто чешћа од препонованости,¹⁹ што може бити израз синтаксичке стратегије по којој се одредбени реченични конституенти као комуникативно испустиве категорије позиционирају иза управне предикације:

(локативна просторна реченица) да г|д|е прода · тѣ н царинѣ да плати (Нем. 1302, № 48.20), да зидѣю · гдѣ сѣ прѣво зидовалин (Дубр. 1399, № 295.4);

(аблативна просторна реченица) сокал'ници да доносе оу годици товарѣ жита н товарѣ вина · ѿкоу|д| нидѣ рѣ|ч| нгоу|дѣнь (Нем. 1313–1318, № 56.54а), ѿ|д|кѣда внимо на|д|алин добротѣ н всакон помокн ѿтѣдан нидѣмо · ненавнсть · н напастѣ (Милохна Радивчић 1426, № 578.10);

(перлативна просторна реченица) кѣдѣ бѣдѣ наши трѣгов|в|ци · молнимо бѣднѣ г|с|птѣвѣ вн пр|ѣ|порѣчени (Дубр. 1396, № 247.15), да пондѣ пѣтѣмѣ · достоннѣмѣ · кѣдѣ нидѣ понти (Дубр. 1413, № 460.19);

structure. While it was OV, PIE had preposed relative clauses without a marker. When it changed to the VO type, relative constructions came to be postposed and marked with a relative particle or pronoun“ (1974: 68). В. Леман, заправо, полази од Гринберговог (1963: 73–113) покушаја утврђивања типолошких принципа у устројству индоевропске реченице и реда речи у њој. Једна од Гринбергових универзалија – за коју К. Г. Красухин (2005: 163) каже да у најбољем случају може бити само фреквенталија – јесте и условљеност позиционирања детерминатора у односу на детерминисани члан позицијом објекта према предикацији. Наиме, (S)VO-модел распоређивања елементарних реченичних конституената подразумева препонованост конгруентног детерминатора детерминату, док је у (S)OV-типу језика овај однос обрнут.

¹⁹ Фреквенцијски однос постпонованих и препонованих просторних реченица у сфери локативности је 1 : 2, а у сфери перлативности 1 : 4 у корист постпозиције. У сфери аблативности број препонованих и постпонованих просторних реченица је уједначен, док су у сфери адлативности регистровани само примери постпонованих просторних реченица.

(адлативна просторна реченица) продасте едње зла море а дрѣге камо вн хтѣни (кнез Черномир 1252–1254, № 24.9).

4.2. *Временска реченица*. Мада се за старосрпску временску реченицу не може рећи да је позиционо маркирана – уколико се по страни оставе реченични комплекси којима се реферише о симултаним корелативним догађајима – евидентна је иконична условљеност дистрибуције управне и зависне (временске) реченице хронолошким следом секвентивних ситуација које су тим реченицама исказане (уп. Diessel 2008: 457–482).

Антиериорна временска локализација управне ситуације преферира постпоновање временске реченице, што је у сфери чисте локализације потврђено у свим примерима, а у сфери терминативне, односно адлативне квантификације (уп. Piper 2001: 128–129; Antonić 2001: 156) у више од четири петине примера:²⁰

(временска реченица у сфери anteriornosti) да нма намѣ дати знаніе на два м|с|ца прѣво |т|ога када н|х| бѣде хо|т|ети љзети (Дубр. 1419, № 512.82), воєвода сандаль свω|мь| с конскω|мь| балшинω|мь| плѣнова конавли людн павловникя · н своє а пр|ѣ| нере сѣ конавли наше биле (Дубр. 1423, № 568.4);

(терминативна временска реченица) да вн смѣ · прнїатель н моѣ дѣтъ · докѣ мн стѣ правн (Нем. око 1215, № 4.5), сѣно да косн дорн га н нестане (Нем. 1234–1243, № 16.31), доколѣ правдоу нмоутѣ нмѣтн кр|а|вь|с|твоу мн : коупьци нхѣ да си ходе по земли кра|а|вства мн (Нем. 1282, № 39.4), да є вол|н| кѣньсѣль н неговє сѣдне ω|н|[]азн сvezати · н дрѣжати дог|д|є плати ѣ що є ωсѣге|н|ѣ (Лаз. 1387, № 195.34), славни стѣпочивѣши г|д|нѣ кнезѣ родителѣ · вашѣ дорѣ ѣ животи билѣ нмалѣ є с намн велнкѣ н нескровнѣ любавѣ н прнїательство (Дубр. 1402, № 323.6), догдє є живѣ гω|д|нѣ деспо|т| гю|р|гѣ да є ωнѣ волїанѣ љзети внше реченѣ похранѣ (Бранк. 1441, № 622.75).

Овакво позиционирање временске реченице двоструко је мотивисано и то, с једне стране, иконичношћу која подразумева да језички

²⁰ Фреквенцијски однос између постпонованих, препонованих и интрапонованих терминативних реченица може се свести на нумеричку релацију 39 : 7 : 1, што би практично значило да се наспрам тридесет и девет постпонованих терминативних реченица јавља тек по седам препонованих и по једна интрапонована. Гравитирање терминативних реченица ка постпозицији може бити својствено и језицима које карактерише препоновање временских адвербијала (уп. Luraghi 1990: 79).

израз хронолошки млађе ситуације следи језичкој ознаци хронолошки старије ситуације и, с дуге стране, синтаксичком стратегијом да се детерминативни реченични конституенти (макар били они и хипотактички формализовани), као комуникативно испустиви, позиционирају иза управне предикације. Индикативна је при том и развојна тенденција јачања овакве позиционiranости. Наиме, више од половине препонованих терминативних реченица уведених, на пример, најпродуктивнијим терминативним везником доколѣ регистрована је у актима насталим до краја XIII века, а ова грађа не чини ни десети део истраживаног корпуса.²¹

Постпериорна временска локализација управне ситуације преферира препоновање временске реченице, што је у сфери чисте локализације потврђено у више од три четвртине примерима,²² а у сфери ингресивне, односно аблативне квантификације (уп. Piper 2001: 128–129; Antonić 2001: 149) тек у нешто више од половине примера:²³

(временска реченица у сфери постериорности) кон вѣдѣ пришлн ѡ стонѣ · потолѣ къдн га ꙗ дало цр|с|в мн дѣбровѣтномѣ г|с|нѣ црѣ сѣбпочнѣши ро|д|нтель цр|с|в мн · тежи лю|д|н цр|с|в мн · дѣбровѣтанѣ да ѡ|д|женѣтъ (Нем. 1349, № 106.66; слично и у Нем. 1357, № 135.31), къ|д|а се

²¹ Нешто већа фреквенција препонованих терминативних реченица с везником доколѣ (којим је уведено три четвртине свих терминативних реченица) у актима насталим до краја XIII века указује на то да је стабилизација ових хипотактичких форми у постпозицији текла поступно као последица конфронтације, с једне стране, семантике терминативне реченице, односно одговарајуће синтаксичке стратегије и, с друге стране, порекла реченица уведених везницима примарно упитне **k*-основе. Наиме, и временске реченице овог типа, по свој прилици, настају преосмишљавањем јукстапонираних питања, која су везивањем за наредну реченичну структуру губила првобитну упитну функцију стичући нови синтаксички статус и значење условљено синтаксичко-семантичким контекстом. Управо стога терминативност исказана реченицом с везником доколѣ понекад интерферира с погодбеним значењем: ѣкорѣ да вн смѣ · принатель н моѣ дѣтъ · докѣ мн стѣ правн (Нем. око 1215, № 4.5).

²² Фреквенцијски однос између препонованих, постпонованих и интрапонованих временских реченица у сфери темпоралне постериорности може се свести на нумеричку релацију 33 : 9 : 1, што значи да се наспрам приближно тридесет и три препоноване временске реченице овог типа јавља девет постпонованих и једна интрапонована.

²³ Овај тип временских реченица у старосрпској писмености сасвим је редак, те се статистички подаци морају узимати с озбиљном резервом.

прѣстави г|с|пога кѹ|р|а еѹ|г|нїа · да н онази шестъ адрѣфать стоѣ за нїе-
нне дьщери (игуман Никодим 1395–1396, № 241.42), комы се скъпе
хвокиемо за този видѣть те|р| вашон мл|с|ти ѡ|д|писать (Дубр. 1399, №
292.8), ѡбетовасмо мн кнезь властеле н вса ѡпкнна [] дѣбровника
пр|ѣ|лнти када н|х| намъ дадѣ (Дубр. 1419, № 512.74), чнмъ би бнѡ
конь насъ · да не бѣде ѡслова|н|ѣ ѡ|д|ѣ ннкогарь нзнти нз' вѣре кою вѣрѣе
(Дубр. 1455, № 669.18), нѡще мѣ ѡбѣтовасмо н ѡбѣтѣемо да мѣ да-
лмо кѣѣхъ подобнѣ за нїега н нїеговѣхъ кѣѣана н слѣга чнм' би прѣстаѡ
мегю намн (Дубр. 1455, № 669.13);

(ингресивна временска реченица) а мн да се · вѣготовнмо · нанкете · за
дѣвѣ · неделе · ѡ|д|кова мн · чѣемо · с ѡсомъ нашомъ · сломъ (Дубр.
1253, № 23.18), како се свршнло бѣше врѣме ѡстрою петъ годншъ како
сте былн ѡговорнлн съ кралевѣствомъ мн · да ѡ|д| селѣ н на прѣдѣ кра-
левѣства мн чннн мл|с|ть властеломъ дѣбровѣтскнмъ (Нем. 1277–1281,
№ 37.2), тазн црїна не ѡзнмана ѡ|д| века ѡ|д|коле свѣтъ сталь (Нем.
1345, № 92.7), ѡ|д|ьколн ꙗ свѣтъ постаљ нѣ се толнко слѣчнло нн чѣло
нн видѣло (Дубр. 1421, № 530.35).

Тенденција препонованња временских реченица којима се иден-
тификује леви временски оријентир локализовања управне ситуа-
ције двојако је мотивисана. Наиме, иконични модел линеаризације
реченичног комплекса подразумева да језички израз хронолошки
старије ситуације (овде представљене временском реченицом) прет-
ходи језичкој ознаци хронолошки млађе ситуације (овде предста-
вљене управном реченицом). С друге стране, будући да је већина
временских реченица овог типа уведена везницима примарно упит-
не **k*-основе, њихова препонованост може бити и траг старих јук-
стапонираних питања, која су везивањем за наредну реченичну
структуру губила првобитну упитну функцију прилагођавајући свој
нови синтаксички статус одговарајућем синтаксичко-семантичком
контекстом.²⁴

²⁴ Најочигледнији траг старе јукстапонираности представља употреба екс-
пресивних партикула (> везника) а, алн, н на почетку постпонованих управних
реченица: кѣдн ю ѡбрѣте кра|л|в|с|тво мн н оузехъ ю оу црїноу · н нзнска|х| ю кѣре не би ннчнна
бачнна (Нем. око 1300, № 46.23), кѣдн ѡнн селане бѣхѣ ѡншлн нашѡ|м| р|ѣ|чню на нашъ
посалъ а ѡнъ настѣпн те|р| заѣ ѡчннн (Дубр. 1413, № 459.14), н кѣда се провѣднсмо презъ
ноѣ алн ка|в|дѣ прорезанъ н дѣкати ѡкраденн (Дубр. 1457, № 672.18). Позивајући се на
Ф. Травничека, Ј. Бауер у вези са сличном појавом у старочешком и староруском
недвосмислено подвлачи да се ту ради о остатку “staršího stavu, kdy souvětí byla

Инклузивна временска локализација управне ситуације такође преферира препоноване временске реченице, што је у сфери чисте локализације потврђено у више од две трећине примерима,²⁵ у сфери лонгитудиналне, односно перлативне квантификације (уп. Piper 2001: 130–132; Antonić 2001: 148) у нешто више од половине примера,²⁶ док је у сфери фреквентивне квантификације (уп. Antonić 2001: 184) чак четири петине временских реченица препоновано:²⁷

(временска реченица у сфери симултаности) и књи се оуџма десетъкъ ѡ|д|ъ оуан . да се оу ѡбъль тте и прѣсѣдъ и рон (Нем. 1234–1243, № 16.35), скал'никъ къда съ нгоуменоѡмъ нли с калогіероѡмъ каѡо гр|д|е на црѣв'ны посылъ . да се црѣв'ныѡмъ хранни (Нем. 1313–1318, № 56.476), да ꙗ|с| г|с|ноу стѣлоу кнезоу лазароу помень на всако годнище егда приходн|т| днѣ оуѣкновеніа его (игуман Никодим 1395–1396, № 241.88), а зпн-са се снѣ мл|с|тъ къда бисѡ ѡ дѣровницн (Санк. 1399, № 291.25), коѡъ бѣде . ѡ црѣградѣ неѡвоѡа мл|с|тъ да чини понскати за твоѣ нетѣ (Дубр. 1403, № 331.10);

(временска реченица у сфери лонгитудиналности) цо ꙗ|с| стоѡль ѡ кѡкн цр|с|в мн ѡ все|м| обр|ѣ|те се цр|с|в мн правѣ (Нем. 1355, № 130.5),

součadná a slova *a, i...* měla v nich ústrojně úkon spojek“ (1960: 345). Будући да се ради о реликту “z doby, kdy tato slova ještě neměla plně rozvinutou spojkovou funkci, kdy se ještě neoprostila od zbytků lexikálního významu... lze předpokládat, že to byly partikule s funkcí odkazovací, citovou, příslovečnou nebo i jinou“ (1960: 347). адвербијалност новонасталих зависних реченица контекстуално је спецификована, те стога временско значење неретко интерферира са значењем узрока или погодбе. Уп. временско-узрочно и кѡдн плѣннише тоур'ци анатолиѡ . тѣдн и прѣдоше слобод'ни людиѣ нз' грѣкъ на цр'ковноу землю (Нем. 1352–1353, № 117.65); или временско-погодбено скал'никъ къда съ нгоуменоѡмъ нли с калогіероѡмъ каѡо гр|д|е на црѣв'ны посылъ . да се црѣв'ныѡмъ хранни . а кѡдн самѣ гр|д|е своѣ браш'но да носни (Нем. 1313–1318, № 56.476). Погодбено значење, при том, потпуно преовладава уколико је зависна предикација граматикализована потенцијалом: кѡдн бн такозн бнѡ ѡ. днѣ не бн моглн трыѡ|в|ци ѡ нѣдноѡмъ . мѣстѣ стоѡтъ (Дубр. 1397, № 253.24).

²⁵ Фреквенцијски однос између препонованих и постпонованих временских реченица у сфери темпоралне симултаности сводљив је на пропорцију 2 : 1. Број интрапонованих временских реченица занемарљиво је мали и износи свега 0,6%.

²⁶ Учесталост препонованих, постпонованих и интрапонованих временских реченица у сфери лонгитудиналности може се изразити нумеричком релацијом 9 : 5 : 2, што значи да се наспрам приближно девет препонованих реченица јавља пет постпонованих и две интрапоноване.

²⁷ Интрапоноване временске реченице у сфери фреквентивности нису регистроване.

колнко бѣдѣ господарь ѿвонзи землн приморскон кога је около дѣбровни-
 к|а да ми даю вл|с|теле дѣбровчкн дохо|д|ькь (Балш. 1373, № 167.10),
 да ти стон колнко ти любко (Дубр. 1404, № 341.7), влахѣша . н ан-
 дрѣшко що гвдѣ сѣ пр|ѣ|сталин ѣ землн г|с|птѣа ми · намѣ сѣ послѣжнлн
 право н вѣрно н добре (Лаз. 1425, № 577.5), да нхѣ нмамо прѣмн|т| н
 саблюс|т|н за колнко бѣде више речење пос|т|аве поставила госпога тодора
 (Дубр. 1442, № 633.38), за колнко би прѣстале мегю нами да га по-
 маагма ѿ спензоль (Дубр. 1455, № 669.16);

(временска реченица у сфери фреквентивности) кѣде гвде би хотель
 г|д|нѣ вл'кь да је колнко ѣзети више ре|т|нно сребро (Дубр. 1395, №
 231.13), въз|д|а · кѣди припошлѣте хокіе ви би|т| ѿпракѣнь (Дубр.
 1406, № 393.10), да је колна ре|т|на г|с|пта каѣна ... ѣзети въз|д|а ка-
 де он бѣде ѣгодно (Дубр. 1423, № 563.5), колнко крат ли би кадн рать
 пр|ѣ|стала да нмаю давати н плакати (Павл. 1427, № 584.28), н да
 је колнко г|д|нѣ коневода радосавѣ ... ѣзнмати нли нмѣ все нли кон дѣль ·
 н ѿпетѣ сталати ѣ нашѣ колѣнь колнко кратѣ бѣде нмѣ на волю (Дубр.
 1427, № 586.18);

Доминантна препонованост временских реченица и у случајевима хронолошког преклапања корелативних ситуација може бити одјек првобитног слагања независних реченичних структура. Наиме, и ове реченице – будући већином уведене везницима примарно упитне **k*-основе – по свој прилици, настају преосмишљавањем јукстапонираних питања, која су везивањем за наредну (поспоновану) реченичну структуру губила првобитну упитну функцију стичући статус временске прилошке одредбе (Вауер 1960: 239-240).²⁸

4.3. *Поредбена реченица* у старосрпској писмености доминантно је постпонована у односу на управну реченицу. Фреквенцијски однос постпонованих, препонованих и интрапонованих поредбених реченица у сфери еквативности могао би се свести на нумеричку релацију 8 : 2 : 1, што практично значи да се наспрам осам постпонованих реченица јављају четири препоноване и једна интрапонована:

²⁸ Очигледан траг некадашње јукстапонираности независних реченичних структура представљају експресивне партикуле *а*, *н* које се јављају на почетку постпоноване управне реченице: кѣги походн нконод' кра|д|ю . нли на котороу годѣ раб-тоу . а ѿни с нидѣ на конѣхъ . а да нмѣ се конн не оузнмають . нн под' товарь да се не подѣлагають (Нем. после 1355, № 131.131), кѣда се поменѣю всн православнн хр|с|тіане · н тѣда н прианвѣкъ да се дава (игуман Никодим 1395–1396, № 241.14).

(еквативноквалификативна поредбена реченица) да ходе власн свободо-но : ихъ добнткъ : тако како соу ѝ бана коунна ходнан (бан Нинослав 1232-1235, № 7.3), а жрьносѣкъ како је былъ при владиславѣ такози да боуде и в'сег|д|а (Нем. 1313-1318, № 56.40б), какѡ намъ гп|с|тво ви хпнше и свѣтѣе такѡн кјемо ми наше тръгѡ|в|це свѣтовать (Дубр. 1398, № 272.15);

(еквативноквантификативна поредбена реченица) колико трѣбова ч|с|тнн старць курь ѳеодѡль дахъ моу (Нем. 1317–1318, № 57.60), мо-лимо г|с|птѡ ви толнко шнн · колико дрѣзи кон догу · и всѣдѣ кѣдѣ бѣ-дѣ нашн тръгѡ|в|цн · молимо бѣднѣ г|с|птѡвѣ ви пр|ѣ|порѣчени (Дубр. 1396, № 247.14), г|с|птѡ ти всакон|м| поттение|м| потнтамо и любнмо с колнка смо ѡкоснн (Дубр. 1397, № 248.15).

Градациона поредбена реченица у старосрпској пословноправној писмености везана је за компаратив као прилошку одредбу управне предикације, те је немогућност препонованја овог типа хипотактичких структура синтаксички условљена: а то г|с|птѡ |т|н зна боле не|р| всн кметнѣ (Дубр. 1397, № 248.6), краљевство ти · боле вѣ не|р| ннтко ннн (Дубр. 1398, № 268.4), обетѣе намъ бнтн до вѣка срѣани и многолюбннн прѣ|т|еке и ѡще боле нере пр|ѣ|внн наше тръгоце саблюдати и нн|х| нданѣ по свон нн|х| дрѣжавн (Дубр. 1405, № 361.14).

Постпоновање поредбених реченица у складу је, с једне стране, са синтаксичком стратегијом да се одредбени реченични конституенти као комуникативно испустиве компоненте исказа позиционирају иза управне предикације и, с друге стране, са прагматичком, односно дискурсном концепцијом да се образложења, мотиви, па у крајњој инстанци и узроци реченог презентују непосредно иза одређене тврдње или става као његова потпора. Поредбеним се реченицама у старосрпском језику по правилу образлаже поступак исказан управном реченицом, а образложења као компоненте убеђивачке стратегије говорника по логици ствари следе тврдњама: да вн-сте ѝ тѣмъ не зъледовали : како и мы не зъледѡмо васъ кѣда гредете на нашъ градъ [*← будући да ни ми не зледујемо вас*] (Ђура Качић 1243–1276, № 32.6). Оваква дистрибуција – регистрована иначе и у староруској писмености – могла је, по мишљењу В. Н. Борковског (1958: 149), имати подршку у старим безвезничким реченичним склоповима у којима је образложење следило реферисању о одређеном поступку.

4.4. *Узрочна реченица* у старосрпској пословноправној писмености недвосмислено преферира постпозицију према управној ре-

реченици, тако да се наспрам једанаест постпонованих узрочних реченица јављају по две препоноване:²⁹

(постпонована узрочна реченица) да немоте н|х|ъ мѣн|т| љре вн нѣ право ѿ коле с нами люб|в|ъ нмате каконо ми ваше дльгове ннедне не потварамо (Бранк. 1388, № 203.4), затѡ смѣрно захвалюемо вашон любвѣ ... што га сте дослен ѡ себе поттено пр|ѣ|дръжалин (епископ босански 1404, № 335.6), да тан запнсь · кон нмате раздрете · зашо веке ѡ потрне нне (Котр. 1443, № 639.15), вѣсе да плати · ере н|х| нѣсѡ оу село пѣстни (Душанов законик 1425–1450, № 121Б.236v);

(препонована узрочна реченица) како нзѡведесм|о| н ѡбнагосм|о| ерь пръво ннесѡ бнле царьна на мнста внше писана хотесм|о| н заповедесмо да не вѡде царьне ннедне прѣе стономь на маслини н сланом|м|ъ (Котр. 1397, № 250.19), поколѣ смо раздѣлани по наши|х| законе|х| не моремо ѡсновать ѡни|х| кондъ ѣ дано (Дубр. 1399, № 295.9), заш|о| се тан сѡдъ не свръши ѡблега радое с мо|м|кѡ|м| повеже (Дубр. 1457, № 672.30).

Гледано из перспективе савременог поимања узрочно-последичних релација и њиховог хронолошког следа, доминантна постпонованост старосрпске узрочне реченице у односу на управну предикацију (као последицу) била би типичан пример кршења иконичности у линеарном структурирању реченичног комплекса са адвербијалном реченицом. Пошто би, по логици ствари, узрок морао претходити последици, постпоновање узрочне реченице у односу на последицу (макар она била устројена као управна реченица) указује да иконичност није релевантна детерминанта у хипотактичком устројавању узрока (уп. Diessel 2008: 461). При структурирању старосрпских реченичних комплекса с узрочно-последичним релацијама проминентнијим се показују дискурсни и(ли) синтаксички параметри. Наиме, узрочним реченицама у старосрпској пословноправној писмености по правилу се образлажу поступци, ставови, односно судови устројени као примарни искази. Синтаксичка структура која

²⁹ Интрапоноване узрочне реченице у старосрпској пословноправној писмености изразито су ретке (јављају се у свега 0,52% случајева), а будући да су уведене искључиво примарно анафорским њко, могу се сматрати српскословенским импортом, који није имао подршку живог српског говора – уп. тѣмже н азъ въ х|с|а бѣ блѣговѣрни господинъ · ѡкоже обрѣтохъ љре вѣше н прѣж|д|е даль ѡнверъ деспоть цркъь внше писаниѡ хиландарѡ ... принесо|х| въ даръ тѣѣ снѣ моѡ приношеннѣ · прѣтнстѡн вл|д|ичи (Драг 1381, № 188.81).

функционише као потпора (и којом адресант предупредује евентуално неразумеваше своје изјаве) прагматички је секундарна, те се као таква постпонује у односу на основни исказ. Ради се о најлабавије интегрисаној адвербијалној хипотактичкој структури која, уосталом, врло често бива парактактички устројена, те је стога и њено постпоновање готово уобичајено не само у старосрпском већ и у низу савремених језика.³⁰

4.5. *Намерна реченица* у старосрпској пословноправној писмености доминантно је постпонована, тако да се наспрам приближно девет постпонованих реченица овог типа јавља тек по једна препонована:

(постпонована намерна реченица) и тамо смъ послааь властелич|ч|кѣ цр|с|в ми влькшъ љ сѣи срьгъ да стон и да вѣ чѣва и блюде ѿ|д| всакѣ забаве (Нем. око 1358, № 139.9), да мѣ прѣповѣ и да мѣ да рокѣ правѣ и подѡвѣнь како до рока може ѡнѣ г|д|нѣ кра|л| стефанѣ поѣи ѡзлѣсти иза гра|д| дѣровнѣка (Котр. 1387, № 198.24), молнио мѣ|с|тѣ вашѣ да бѣдете сѣхранн|т| наше трѣговце љ ваше трѣгѣ како да нѣкѣ шетѣ не при- мѣ (Дубр. 1398, № 270.16), послати кѣмо једнога властелина нашега до конна ѣда вѣ моголь кою добротѣ мегю вади чинити и ѣда вѣ вѣтка и ннколѣ моголь слободн|т| (Дубр. 1419, № 513.11);

(препонована намерна реченица) како да не погниѣ вргоше љ море нѣки дѣль трѣга (Дубр. 1412, № 451.7), да речене стварн боле и трѣбе се мѡгѣ ѡдрѣжати пригосмо ѡвнѣ странѣ на четверо свето еванѣљѣе (Кос. 1423, № 572.101).

Намерном реченицом идентификује се ситуација која је као израз воље или жеље носиоца управне радње постављена као циљ те радња, те је њено постпоновање у односу на управну предикацију недвосмислен израз иконичног транспоноваша мање или више пер-

³⁰ Разматрајући позиционираност адвербијалних реченица у језицима у којима се ове хипотактичке структуре у начелу могу појавити и испред и иза управне предикације, Х. Дисел (2001: 433–434) уочава мање-више стабилизовану тенденцију по којој “conditional clauses usually precede the main clause/predicate; temporal clauses may precede or follow it; causal clauses tend to occur in sentence-final position, but occasionally they are preposed; and result and purpose clauses almost always follow the associated element“. Ради се о појави која би се могла и типолошки образлагати, будући да Х. Дисел уочава да је доминантна препонованост узрочних реченица својствена тзв. “left-branching“ језицима, тј. језицима са ОУ-моделом распоређиваша елементарних реченичних конституената, док језици УО-типа преферирају поспонованост узрочних реченица.

цептивно докучиве релације између циљно усмерене радње и њеног циља. У реченичном комплексу с намерном реченицом управном предикацијом представљена је, дакле, радња која се остварује с намером досезања циља формулисаног зависном реченицом, што практично значи да је реализација управне радње циљно усмерена без обзира на то да ли се радило о акцији усмереног кретања или не. Уколико је у позицији управне предикације неки од директивних глагола, циљна усмереност једне ситуације према другој постаје сасвим очигледна, па у вези с тим и иконичност у дистрибуцији управне и зависне реченице: *принесоше к намъ записанїа госпо|д|ства мн ... да н|м| онози госо|д|ство мн, и снѡве госпо|д|ства мн, грѣхърь, и стѣпанъ, и лазаръ потврѣднмо* (Бранк. 1445, № 647.5).³¹

4.6. *Појодбена реченица* у старосрпском језику маркирана је као препонована хипотактичка структура. Све регистроване иреалне погодбе су препоноване, док је чак 97,5% евентуалнореалних погодби позиционирано испред управне реченице:

(евентуалнореална погодба) *да ви га дамъ ако ви нмѣ що пакостити нз мое земле* (Нем, око 1215, № 4.7), *аке ли приде такъ члѡвкъ кому нѣ искана правина да му се не ѡзъме ни тънкъ коньць* (кнез Андреј 1214–1235, № 6.12), *ѣда кто бѣ не боѣ се . и прѣвѡнде законъ и наше повелѣннѣ ... да разоритъ его бѣ . и прѣ|с|тата его мѣти* (Нем. 1317–1318, № 57.91), *испакостн ли нмѣ к'то що . нли ѡ трѣгъ нли ѡ жѡпѣ . да нмѣ*

³¹ По синтаксичком устројству, овај тип зависних реченица у уској је вези с волунтативним реченичним допунама, што је логична последица њихове семантичке сродности (Bauer 1960: 298). Наиме, и једним и другим реченичним структурама формулише се пропозитивни садржај жеље који у реченичном комплексу с намерном реченицом иступа као жељени исход, али и стимулатор управне радње, док у сложеној реченици с волунтативном реченицом има статус простог предметног садржаја волунтативног глагола: *записа . да к|с| тврѣдо и непоколѣбнмо* (патријарх Сава 1360–1361, № 144.15) ~ *хошѡ да вьсѣ се що зде писано ѡ векн да бѣде тврѣдо . ѡ|д|ѣ мѣѣ самога* (бан Нинослав, 1240, № 13.24). Синтаксичко-семантичка сродност ових двеју хипотактичких структура јасно се огледа и у њиховом позиционирању – волунтативне реченице као и остали типови допунских реченица доследно су постпоноване, што је код намерних реченица потврђено у више од 90% случајева. Ово, разуме се, није никаква специфичност старосрпског језика. Још је Ј. Гринберг (1963: 84) недвосмислено подвукао: “in expressions of volition and purpose a subordinate verbal form always follows the main verb as the normal order except in those languages in wich the nominal object always precedes the verb“. Евидентно је, дакле, да се ради о типолошкој појави која је и иконички мотивисана, што Диселова (2001: 444–445) истраживања начелно и потврђују.

сплати в'се жѣпа (Нем. 1326, № 63.4), ако вѣдѣ и виногра|д|ѣ по нѣн на-
садили прѣз' мегю в'се да ми пократе (Нем. 1349, № 106.70), къди бѣ
такози бѣло .а. дѣбѣ не бѣ доган трѣго|в|ци ѣ нѣдноме . мѣстѣ стоиатъ
(Дубр. 1397, № 253.24), комъ бѣ се твоѣа работа на насѣ ѣслонила . ми
бисмо ѣтинни|а| колнко за нашѣ дѣшѣ (Дубр. 1397, № 254.16), що не
придѣкнемо на славѣ и на тѣ|с|тъ . кралиѣвѣства босаньскога не мислимо
ѣмьк|н|ѣтъ (Дубр. 1402, № 319.16), да не можемо ни хоѣемо посеѣти на
ниѣхъ дрѣжавѣхъ ни на ниѣхъ лѣди ни наа ниѣхъ нѣманне ни наа ниѣхъ трѣгов-
це що нѣмѣ не приповѣмо прѣво тога на .s. мѣсеца (Павл. 1454, №
666.30);

(иреална погодба) да бѣ ми давали :ѣ: перѣперѣ на годице ѣдва бѣ ми
плаѣали (жупан Санко до 1369, № 160.14), ако бѣ тѣзи воєвода бѣлѣ
знамо . ѣрѣ тон безаконнѣ не бѣ ѣтиннено ѣрѣ мѣ нѣсмо тѣмѣ заслѣжнѣли
(Дубр. 1399, № 288.13), ѣпкнѣна наша . дѣнаре не нѣма ни ѣ|с| нѣмала
никъде ѣвнѣан занѣлати . а къде бисмо нѣмали не бисмо се ѣдѣали (Ду-
бр. 1409, № 411.6).

Будући да се погодбеним реченицама идентификује неопходан
услов чија реализација активира ситуацију денотирану управном
реченицом, доминантна препонованост овог типа хипотактичке
структуре у односу на управну предикацију била би, по свој прилици,
иконични одраз стварности у којој услов претходи последици.
Мада препонованост детерминативних реченица (било адвербијалног
било адноминалног типа) може бити и одјек старих јукстапонира-
них релација између препонованих питања и реакција на та питања
као претходнице реченичног комплекса са субординираном клау-
зом (уп. Bauer 1960: 191; Буюклиев 1977: 109; Kurzová 1981: 24–
26), ова детерминанта код позиционирања старосрпске погодбене
реченице не може имати већи значај будући да је нешто мање од
7% ових хипотактичких структура уведено везницима **k*-типа, од-
носно упитном речцом *ли* (уп. Павловић 2009: 302). Осим тога, ва-
ља имати у виду и типолошки усмерена синтаксичка истраживања
чији резултати недвосмислено указују на чињеницу да је препоно-
ваност погодбене реченице изразито фреквентан феномен својствен и
(S)OV и (S)VO-типу језика (уп. Greenberg 1963: 83–84, 111; Diessel
2001).

4.7. Старосрпска *дојусна реченица* доминантно је препонована
у односу на управну предикацију. Фреквенцијски однос постпоно-
ваних и препонованих реченица овог типа може се свести на про-

порцију 2 : 1, што значи да се наспрам приближно две препоноване допусне реченице јавља по једна постпонована:

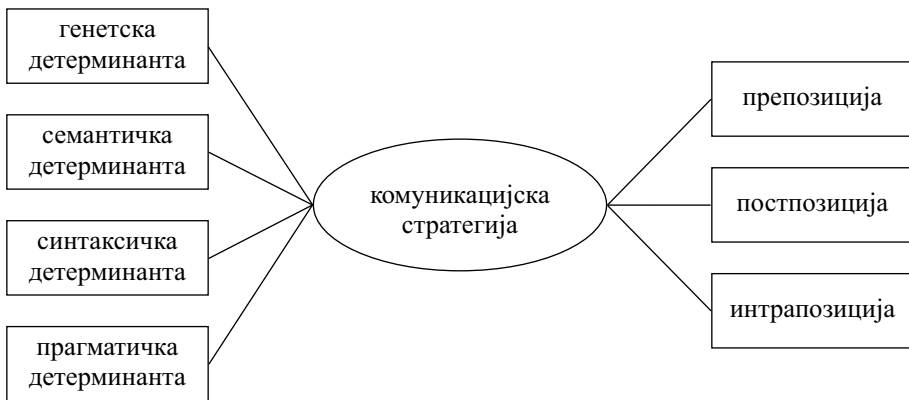
(препонована допусна реченица) акє н ство|рн| чѣго · стѣнн коєн за дшбѣу свою · не хоке моу быти тврѣдо оудь нныхъ · нже коу|д| по немь вл|д|кы (Нем. око 1200, № 3.73), ако бань н негови синове н негове снєме мѣшкон главе н не бѣдѣ господа холскон землн лн шопкнна дѣброватка даємо онзи добнтакъ на ѣнзи дань светаго власнн (Котр. 1333, № 76.30);

(постпонована допусна реченица) ѡ тон нме · некиєшь повратн|т| шо не ѡзелъ воєво|д|а петарь тѣмь нашѣмь трьгѡ|в|цємь кѣда бн видѣль да некиє векиє .Г. антѣ|р| црѣна новобр|д|ьска на годнщє врѣ|д|на бн|т| (Дубр. 1417, № 495.15), молнмо те не вѣрѣн ако ти тко нно говорн (Дубр. 1418, № 505.42).

Допусном реченицом ситуација означена управном предикацијом доведи се у релацију са неком другом ситуацијом чије (не)реализовање, упркос очекивању, није у стању да узрокује (не)реализовање детерминисане, управне ситуације. На тај начин фокусира се неадекватан узрок (Милошевић 1985: 34) чија је очекивана последица под уобичајеним околностима у контрадикцији са ситуацијом идентификованом управном предикацијом. Недостатни или допусни узрок (за разлику од фактивног узрока и евентуалног узрока, односно услова) није у стању да предодређује и усмерава реализацију управне радње као последице, али језичким експлицирањем овог типа узрока наговештен је реални или фактивни узрок као његова супротност. Истицање недостатног узрока има, уз то, прагматички значај „јер је комуникативна вриједност последице много већа када је она дата у присуству опонентног/спречавајућег него када би била дата у суодносу са дјелујућим узроком“ (Ковачевић 1992: 74). Прагматички гледано, допусна реченица – мада формализована реченичним структурама својственим у начелу и погодбеном семантичком пољу – не идентификује достатни услов већ подиже комуникативну вредност последице, чиме би могла бити и мотивисана постпонованост готово сваке треће допусне реченице у старосрпском језику.

§ 5. Закључна разматрања. Позиционирање старосрпске зависне реченице према управној реченици, односно према одговарајућем управном конституенту начелно може бити детерминисано 1) генетски, тј. пореклом хипотактичке структуре укључујући и ин-

херентну лексичку семантику везника, 2) семантички, тј. значењем хипотактичке структуре као језичког еквивалента конкретне ситуације која има одговарајуће место у стварности, 3) синтаксички, односно синтаксичком функцијом коју хипотактичка структура има у реченичном комплексу и 4) прагматички, тј. дискурсним статусом хипотактичке структуре у контексту адресантске интенције и одговарајуће конвенције. Ови се параметри међусобно сучељавају и(ли) допуњују формирајући одговарајућу комуникативну стратегију која резултира конкретним позиционирањем хипотактичке структуре у препозицији, постпозицији или интрапозицији, што би се схематски могло представити на следећи начин:³²

Генетска детерминаната у дистрибуцији старих хипотактичких структура унутар реченичног комплекса долази до изражаја првенствено у случајевима када би позиционираност зависне реченице – будући тешко објашњива актуелним семантичким, синтаксичким или прагматичким разлозима – могла представљати мање или више јасан одјек прастарих синтаксичких релација. Тако на пример, када је старосрпски реченични комплекс у питању, препонованост временске реченице с везником **k*-типа у сфери симултаности може

³² Понуђена схема само је покушај систематизовања параметара којима су образлагане одговарајуће позиције старосрпских зависних реченица у овом раду, што не значи да не постоје и другачији аспекти посматрања овог комплексног феномена. Тако на пример, Х. Дисел (2008: 471), чијим је концептом дати схематски приказ и инспирисан, нуди донекле другачију систематизацију.

бити реминисценција старих јукстапонираних веза између препонованог питања и реакције на то питање као претходнице реченичног комплекса са субординираном реченицом – уп. кџди плѣнише тоуџци анатолиу · тѣдн и прѣдоше слободни люднѣ изъ грѣкъ на цр'ковноу землю [← *Када ѿленише Турци Анаѿолију? (Тага) Тага и ѿриѿоше слободни људи...*] (Нем. 1352-1353, № 117.65) (уп. Bauer 1960: 239-240).³³ Слично би се препонованост односне реченице с везником џо у објекатској функцији могла тумачити као траг древног (S)OV-модела распоређивања елементарних реченичних конституената – уп. џо вн хотѣль къ вадѣ говорити не могѣ тога вьсега исписати (кнез Чрномир 1252–1254, № 24.20).

Семантичка дејтерминанѿа у позиционирању зависних реченица манифестује се пре свега у примерима иконичног транспонованог перцептивно и(ли) когнитивно докучивих односа међу реалијама на дистрибутивну структуру реченичног комплекса (уп. Günter и Dirven 2007: 53). Тако на пример, намерна реченица следи управној пошто циљ следи циљно усмереној радњи; погодбена реченица претходи управној зато што услов претходи последици; временска реченица у сфери антерорне временске локализације следи управној реченици као и што временска реченица у сфери постериорне временске локализације претходи управној реченици јер хронолошки старија ситуација претходи хронолошки млађој и сл.

Синтаксичка дејтерминанѿа усклађује позицију реченичног конституента с његовом синтаксичком функцијом, што је мање или више типолошки дефинисано. Тако на пример, у језицима (S)VO-модела низања елементарних реченичних конституената, постпоновање објекта у односу на предикат подразумева и постпоновање односне реченице у односу на именички антецедент, али и релативно флексибилну дистрибуцију адвербијалних реченица које – уколико им дистрибуција није иконички маркирана – теже постпозицији као комуникативно испустиви одредбени конституенти. С друге стране, језици (S)OV-типа подразумевају препонованост објекта предикату, али и препонованост одредбених конституената према свом управном члану. Синтаксичка детерминанѿа открива у суштини степен синтаксичке изграђености једног језика, његову позиционираниост

³³ Ваља имати у виду да би сукцесивно немаркиране временске реченице у језицима (S)VO-типа морале преферирати постпозицију (уп. Diessel 2008: 466), што у старосрпском језику није случај.

између иконичности и симболичности, те његов типолошки профил. Старосрпски језик, у том смислу, доминантно испољава одлике језика с „десном реченичном прогресијом“, односно језика (S)VO-типа.

Прајмајичка дејтерминанција прилагођава распоред реченичних конституената нејезичком контексту, пре свега адресантској интенцији и комуникативним конвенцијама. Овај параметар долази до изражаја у случајевима када су две функционално и семантички сродне хипотактичке структуре различито позициониране. Тако је, на пример, старосрпска узрочна реченица доминантно постпонована, док је погодбена реченица доминантно препонована, мада се ради о адвербијалним клаузама којима се идентификује фактивни, односно евентуални узрок, дакле нешто што би, по логици ствари, морало претходити последици. У том смислу, дистрибуција погодбене реченице била би иконички условљена, а дистрибуција узрочне реченице неиконички, тј. синтаксички. Будући, међутим, да се узрочним реченицама у старосрпској пословноправној писмености по правилу образлажу поступци, ставови, односно судови устројени као примарни искази, ова се хипотактичка структура као својеврсна потпора (којом адресант предупредује евентуално неразумеваше своје изјаве) и прагматички преусмерава на постпозицију.

Цитирана лијерајура

- Бондарко, Александр Васильевич (1992), Субјектно-предикатно-објектне ситуације, *Теорија функционалне грамматице: Субјектност. Објектност. Комуникативна перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*, Санкт Петербург: Наука.
- Борковский, Виктор Иванович (1958), *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*, Москва: Издательство академии наук СССР.
- Буюклиев, Иван (1977), Развој на односителните изреченија с въвеждаши врзки от *k^w – основа и съдбата на нје в славјанските езици, *Закономерности на развитието на славјанските езици*, Софија: Българска академия на науките, 83–120.
- Гамкрелидзе, Тамаз Валеријанович; Иванов Вячеслав Всеволодович (1984), *Индоевропейски јазик и Индоевропейци. Реконструкција и историко-типологички анализ праязыка и протокултури. I*, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.

- Грицкат, Ирена (1975), *Сјудује из исјорије срјскохрвајској језика*, Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007), *Сјиси из исјоријске линјисјике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Дмитриев, Пётр Андреевич (1972), К вопросу о вариативности присубстантивно-относительных придаточных в сербохорватском языке, *Исследования по сербохорватскому языку*, Москва: Академия наук СССР, 276–323.
- ЭССЯ, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* [Под редакцией О. Н. Трубачева], Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка.
- Змајевић, Андрија (1996), *Љејојис црковни. Том I* [Приредио Мато Пијурица], Цетиње: Обод.
- Красухин, Константин Геннадьевич (2005), *Очерки по реконструкции индоевропейского синтаксиса*. Москва: Наука.
- Крыско, В. Б. (1997), *Исторический синтаксис русского языка. Объект и переходность*, Москва: Индрик.
- Милошевић, Ксенија (1985), Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *Научни сасјанак слависја у Вукове дане*, 15/1: 33–44.
- Павловић, Слободан (2006), *Дејтерминајивни јадеји у сјаросрјској јословнојравној јисменосји*, Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Слободан (2008), Правци транспоновања протолокационих семантичких параметара у старосрпским детерминативним системима, *Јужнословенски филолој*, LXIV, 283–295.
- Павловић, Слободан (2009), *Сјаросрјска зависна реченица ог XII го XV века*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.

- Antonić, Ivana (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bauer, Jaroslav (1960), *Vývoj českého souvětí*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Běličová, Helena; Sedláček, Jan (1990a), *Slovanské souvětí*, Praha: Československá akademie věd.

- Diessel, Holger (2001), The ordering distribution of main and adverbial clauses: a typological study, *Language*, 77/2, 433–455.
- Diessel, Holger (2005), Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses, *Linguistics*, 43/3, 449–470.
- Diessel, Holger (2008) Iconicity of sequence: A corpus-based analysis of the positioning of temporal adverbial clauses in English, *Cognitive Linguistics*, 19/3, 457–482.
- Dirven, René; Verspoor, Marjolijn H. (1998), *Cognitive Exploration of Language and Linguistics (Cognitive Linguistics in Practice 1)*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Držić, Marin (1987), *Djela* [Приредило Франо Чале], Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Gallis, Arne (1956), *The syntax of relative clauses in Serbo-Croatian. Viewed on a historical basis*. Oslo: Det Norske Videnskaps-akademi.
- Greenberg, Joseph (1963), Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements, *Universals of Language*, Cambridge (MA): MIT Press, 73–113.
- Günter, Radden; Dirven, René (2007), *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Kasirer, Ernest (1985), *Filozofija simboličkih oblika. I–III (Jezik. Mitsko mišljenje. Fenomenologija saznanja)*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sad.
- Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980), *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha: Československá akademie věd.
- Kordić, Snježana (1995), *Relativna rečenica*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovačević, Miloš (1992), *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kurzová, Helena (1981), *Der relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Hamburg: Buske.
- Lehmann, Winfred (1974), *Proto-Indo-European Syntax*, Austin and London: University of Texas press.
- Luraghi, Silvia (1990), *Old Hittite Sentence Structure*, London: Routledge.
- Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ringheim, Allan (1951) *Eine altserbische Trojasage. Text mit linguistischer und literarhistorischer Charakteristik*, Prague-Upsal: Publications de L'Institut Slave D'Upsal IV.

Резюме

Слободан Павлович

ПОЗИЦИЈА ПРИДАТОЧНОГ ПРЕДЛОЖЕЊА
У СТАРОСЕРБСКОМ ЈАЗЫКЕ

У настојашој раду рассматриваега позиција придаточного предложења у свете синтаксическој стратегији оформлења сложног предложења у старосербском језыке от конца XII-го до половине XV-го века. Старосербское придаточное предложение могло быга у препозицији, у постпозицији или (редко) у интерпозицији, что было обусловлено не только генезисом, семантикој (иконичношћу), функцијој и прагматическим статусом гипотаксическој структуре, но и синтаксическој типологијој, т. е. типологијој порадка слов. Старосербский језык принадлежит к типу SVO (подлежашее – сказуемое – прямое дополнение). Порадок слов у предложении прогрессивный: синтаксически зависимые члены обычно следуют за главным, что могло влиять и на формирование сложного предложения.